

Salut Mental i Educació – 2

LA "PETITA XARXA": cooperar per a que els alumnes amb necessitats d'atenció en salut mental consentin vincular-se als ambients d'aprenentatge^[1]

Enric Bolea

Servei Educatiu Específic per a l' alumnat amb Trastorns del Desenvolupament i de la Conducta per al Baix-Llobregat

RESUM

L'experiència que es transmet ressalta la coresponsabilitat de l'Educació Escolar en la promoció de la salut mental i en la prevenció del trastorn mental. L'assessorament psicopedagògic -des de les funcions d'un servei específic- pot contribuir tant a la promoció com a la prevenció en la mesura que pugui col·laborar amb els centres i els Equips d'Assessorament (EAP) en generar ambients d'aprenentatge o climes d'aula i centre que ajudin a l'alumnat amb necessitats educatives associades a trastorn mental a trobar la seva manera de vincular-se als entorns d'aprenentatge. El repte és enfortir i generar els factors de protecció personal i institucional que permeti a aquests alumnes vincular-se a aquests entorns. Per impulsar aquest procés de vinculació es proposen diferents espais de participació i confiança amb l'alumne, la família i els professionals. Els vincles que construeixen alumnes, famílies i professionals a través d'aquests espais constitueixen el que hem anomenat "la petita xarxa": una forma cooperativa d'encarar els casos entre els professionals, els alumnes i les famílies on les seves veus, narratives i iniciatives poden trobar un lloc d'expressió i escolta mútua.

Paraules Clau: Assessorament psicopedagògic, atenció a la diversitat, educació inclusiva, salut mental, treball en xarxa.

ABSTRACT

Experience which airs highlights the responsibility of school education in the promotion of mental health and prevention of mental disorder. The Psicopedagogical advice -from the functions of one specific service- can contribute both to the promotion and prevention. Advisory Teams should work collaborate with the Centers to generate learning environments in the classroom and in the school to help students with needs associated with mental disorder find their way linked to learning. The challenge is to strengthen and regenerate the factors of personal and institutional protection to enable these students linked to these environments. Different areas of participation and trust with the student, family and professionals are proposed to carry out this process of linking. The links that build students, families and professionals through these spaces are what we call "small network" a cooperative way to address cases among professionals, students and families where their voices, narratives and initiatives they can find a place of expression and mutual listening.

Key words: psychopedagogical advice, diversity management, inclusive education, mental health, networking

En primer lloc vull agrair a l' associació l'amabilitat que han tingut a l'invitar-me a participar en aquesta Taula així com l'oportunitat de compartir aquest espai de reflexió amb els professionals que m'acompanyen. Participar en aquesta Taula també és una bona oportunitat per encarar com es pot pensar la relació entre Educació i Salut Mental des d'un Servei Educatiu (com és el SEETDiC^[2]) expressament constituït per ajudar i donar suport als EAPs i Centres en l'atenció d'un tipus d' alumnat que precisament pot presentar necessitats d'atenció associades a la Salut Mental. En altres termes, el propi perfil de l'alumnat esta

fortament vinculat a la prevenció del trastorn mental i a la promoció de la salut mental[3].

El meu punt de partida rau en considerar que la promoció de la Salut Mental és quelcom inherent a l'Educació Escolar. L'escola és una pràctica social i socialitzadora que contribueix al benestar físic, mental i social dels alumnes. Els factors de promoció de la Salut Mental estan implícitament presents en totes les pràctiques educatives que generen aprenentatge: cal considerar que a la institució escolar es desenvolupa bona part de la vida dels nens i joves, de manera que no té res d'estrany pensar que l'ambient d'aprenentatge en els centres influeix directament en el desenvolupament del benestar dels escolars i per tant en la promoció de la seva salut mental.

Seguint aquesta lògica, l'assessorament pot contribuir a la promoció de la salut mental d'aquests alumnes en la mesura que pugui col·laborar amb els Centres a generar ambients d'aprenentatge o climes d'aula i centre que ajudin a l'alumnat amb necessitats educatives associades a trastorn mental a trobar la seva manera de vincular-se a aquest entorn d'aprenentatge. En efecte, una vinculació que al seu torn pot generar efectes de salut mental en dos direccions:

- (i) per una banda possibilita **reduir els factors de risc** per al desenvolupament d'un trastorn mental, prevenint o retardant les recurrències així com l'impacte del trastorn en la persona afectada, la seva família i els entorns en els què participa;
- (ii) per altra costat, possibilita promoure els **factors de protecció** que milloren la resistència de les persones als factors de risc i trastorns.

Aquests punts són claus doncs sovint en la nostra pràctica assessora col·laborem en casos d'alumnes on trobem que la vinculació dels alumnes a l'ambient d'aprenentatge en l'aula i en el centre és molt fràgil. En aquest tipus de casos sempre hi ha una gran implicació emocional que produeix patiment en els alumnes, en les famílies i en les persones que els atenen. Sovint l'espai social de molts centres és el lloc en el qual s'expressa tant el malestar dels alumnes com el malestar dels professionals i les famílies.

En aquestes situacions on el malestar és intens sovint la demanda que s'ens adreça (als serveis educatius: EAP-SEETDiC) és una demanda imperativa i urgent per eliminar o corregir ràpidament el comportament de l'alumne de manera que es pugui restaurar el govern de la classe i l'ordre social en el centre. El repte des de l'assessorament és saber situar-se en la tensió permanent que sempre genera el cas: per una banda, respondre a la demanda institucional de donar solució al problema de convivència i, per un altre, generar les condicions per tal que els diferents agents educatius s'incloguin en una forma de vincle que possibiliti orientar-se en l'abordatge del cas sense precipitar-se.

La manera de situar-se i de respondre a aquesta tensió pot: o bé, incrementar els factors de risc que obstaculitzen la possibilitat que l'alumnat amb necessitats educatives associades a trastorn mental participin dels ambients d'aprenentatge, o bé neutralitzar-los i enfortir els factors de protecció que els permeti vincular-se a aquest ambient d'aprenentatge. La nostra opció es situar-nos del cantó de la protecció i per això es proposa generar per a cada cas un procés de cohesió social (de vincle) que possibiliti la transformació i regulació progressiva dels ambients d'aprenentatge en els que participa l'alumne. Per impulsar aquest procés es proposen

diferents **espais de participació i confiança** amb l'alumne, la família i els professionals. Els vincles que construeixen alumnes, famílies i professionals a través d'aquests àmbits constitueixen el que hem convingut a anomenar "**la petita xarxa**"[4].

La petita xarxa es el nom que hem convingut donar a una forma cooperativa/col·laborativa d'encarar els casos entre els professionals, els alumnes i les famílies. La petita xarxa es una forma d'associació dels professionals que treballen al voltant d'un cas. Al seu torn aquests professionals s'associen a l'alumne i a la seva família. La veu, les narratives i les iniciatives dels professionals, de les famílies i dels alumnes poden trobar un lloc d'expressió en els diferents espais de participació i confiança que genera la petita xarxa:

- **Professionals:**

En el cas dels professionals aquest espai és **l'equip de seguiment del cas** integrat per un nombre reduït de professionals[5] que es reuneixen de manera regular (mensual) per produir una resposta que pugui articular les formes singulars de situar-se en el món i per tant de construir-se una realitat per part d'aquests alumnes amb les demandes i exigències que implica una vida amb en comú. És l'espai on els professionals poden sensibilitzar-se amb el malestar que pateix el nen/nena/noi/noia i on podem construir elaborar un coneixement compartit que orienti la pràctica educativa per tal d'adequar progressivament tant el tracte/relació amb l'alumne com l'organització de les condicions que els nois precisen per elaborar un vincle segur i de confiança amb els adults que els ajudi a construir recursos per aprendre i conviure amb els altres. La raó d'impulsar un petit equip reposa en la idea de que un marc més acotat i compartit d'actuació no requereix el tenir que esperar el consens del conjunt de professionals del centre per tal de començar a facilitar una resposta més ajustada al noi. Sobre tot si en el centre coexisteixen percepcions i actituds molt diferents respecte al cas. Sovint el repte més ambiciós i més complex d'aconseguir una visió compartida de tots els professionals obstaculitza la possibilitat d'atendre a l'alumne.

- **Famílies:**

Es molt difícil tractar les dificultats dels infants sense incidir al mateix temps en la dinàmica de les representacions i vincles que la família posseeix respecte el seu propi fill i respecte al centre. La relació d'algunes famílies amb el centre ha estat gairebé sempre esquitxada pel desacord i amb el temps s'ha instal·lat en elles un profund sentiment d'injustícia i desconfiança cap a la institució escolar i els seus professionals. Si pretenem iniciar una relació amb una família que no es sent atesa i escoltada és imprescindible desactivar la seva actitud de desconfiança i això requereix poder aproximar-se als pares d'una manera diferent perquè no es repeteixi la seva resposta defensiva. Per això proposem que a l'iniciar un procés d'acompanyament amb l'alumne és aconsellable iniciar, al mateix temps, un procés d'acompanyament amb la seva família amb un clar propòsit: oferir-los un lloc on se sentin acollits i puguin adquirir la necessària confiança en l'equip de professionals i en el centre. Es tracta, doncs, d'instaurar i sostenir un **espai personalitzat de trobades regulars** per ajudar-los a:

- (i) entendre el malestar del seu fill/a i;
- (ii) elaborar un nou de lloc de valor per aquest fill/a. Es crucial que els professionals renunciïn a posseir l'únic saber sobre el nen o nena. D'aquesta manera es pot donar un lloc al saber que els pares tenen sobre el seu fill. Evitant educar a les famílies des d'una posició d'experts.

- **Alumnes:**

En el cas de l'alumne aquest espai es configura a partir de diferents **àmbits de participació** que donen lloc a la veu de l'alumne en aquelles qüestions escolars que l'afecten vitalment. Aquests àmbits són:

1. El de l'expressió i iniciativa personal: és un espai on es troben l'alumne i un adult de confiança. Un espai per aprendre a estar junts. Un lloc on es possibilita que s'expressi la iniciativa de l'alumne, per tant el "contingut" de la trobada es defineix per l'alumne. Ell pren el lideratge proposant i posant en pràctica allò que desitja fer: jocs, dibuixos, converses, construccions, invents, ordinador, passejar, etc. És un espai on no hi ha demanda educativa, on no es planteja cap demanda adulta. L'alumne és el subjecte de la pròpia demanda. Es realitza un o dos cops per setmana.
2. El d'implicació amb l'entorn d'aprenentatge: es concreta a través de diferents espais que en la seva sinergia permeten anticipar, prevenir i resoldre possibles dificultats d'aprenentatge. Espais on es pot proporcionar una finalitat escolar als interessos i coneixements personals dels alumnes. On l'alumne pot saber que és capaç de fer, i que està disposat a realitzar i en quines condicions per tal que pugui experimentar que pot influir en el seu procés d'aprenentatge. Es pot concretar en *moments de valoració* setmanal de la vida a l'escola, en un *espai d'alternança* dins de l'aula on l'alumne pot anar a fer alguna activitat del seu interès quan ho necessiti o s'el convidi i pugui retornar a l'activitat de l'aula quan se senti preparat per fer-ho; en la *confecció d'horaris visuals personalitzats*; en acords per *organitzar i estructurar les entrades, les sortides, els patis i els menjadors*, etc. En conjunt, ajuden a l'alumne i a l'entorn a anticipar els temps i els espais que regulen la vida en comú a l'escola.
3. El de la normativa compartida: es construeix a través d'espais i trobades per elaborar conjuntament amb l'alumne una norma personalitzada inclosa en la normativa comú del centre. Llocs de trobada on allò que interfereix en l'espai públic sigui objecte de mediació per part del professional. Trobades per fixar amb l'alumne els límits, per determinar allò que separa les conductes pertorbadores de les que no ho són. On es pugui evitar la impunitat de l'alumne i l'arbitrarietat de l'adult. Un adult i una institució que separen la persona de l'acte transgressor. On la sanció es dirigeix al comportament i no a la persona. El propòsit d'aquests espais és esbrinar les causes que produeixen els conflictes i evitar la repetició dels mateixos, anticipant-los i elaborant-los. Es pot concretar en *moments de triangulació* entre l'alumne el tutor i la direcció que regulen la possibilitat de confrontació quan només estan presents l'adult i l'alumne; en *espais de refugi* o seguretat on l'alumne pot accedir per recuperar la calma; en el *disseny de dispositius per respondre a les crisis*; etc.

En aquests àmbits l'alumne estableix vincles de confiança amb els professionals i troba maneres personals de inserir-se en el grup de la classe per participar de l'ambient d'aprenentatge. Els àmbits són formes d'introduir la iniciativa i la singularitat en la institució educativa. A través dels diferents àmbits es promou la capacitat de l'alumne per influir en la definició de les seves pròpies metes d'aprenentatge i en la manera d'assolir-les. És important ressaltar la idea de que tots aquests àmbits de participació es proposen, no s'imposen: han de ser

consentits per l'alumne. Es des de la base del consentiment i la implicació en els diferents àmbits de participació que es podrà construir conjuntament amb l' alumne un **marc de regulació interpersonal** on tramitar el seu malestar i promovent una forma de estar junts a l'aula i al centre per aprendre. En altres termes, es crea un dispositiu pedagògic de mediació i de cooperació expressament pensat per ajudar un alumne a millorar la seva manera d'aprendre i d'estar amb els altres en el centre.

He intentat transmetre una experiència en la que s'ha ressaltat la coresponsabilitat de l'Educació Escolar en la promoció de la salut mental i en la prevenció del trastorn mental. Aquesta funció de promoció no suposa per res renunciar a la finalitat essencial de l'Educació Escolar. Més aviat tot el contrari, ja que estar junts per ensenyar i aprendre és una experiència humana que pot aportar estabilitat emocional.

Notes:

[1] Aquesta és la segona de les quatre presentacions que van realitzar-se a la Taula Rodona Salut Mental i Educació organitzada per ACPO (Associació Catalana de Psicopedagogia i Orientació) el dijous, 3 de desembre de 2015 a Barcelona. Les quatre presentacions es publiquen conjuntament en aquest número de la revista.

[2] Servei Educatiu Específic per l' alumnat amb Trastorns del Desenvolupament i de la Conducta per al Baix Llobregat. Es un equip integrat per tres professionals que dona suport i assessorament als centres educatius públics i privats concertats de nivells educatius no universitaris La seva funció prioritària es contribuir a la millora de l'atenció de l' alumnat que presenta necessitats educatives associades a trastorns generalitzats del desenvolupament, trastorns de l' espectre autista i trastorns de conducta a fi i efecte d'incloure aquests alumnes a la vida escolar en els entorns menys restrictius possibles i, sempre que sigui possible a l' escola ordinària. Les funcions d' aquest servei es poden consultar a les Directrius per a l'organització i la gestió dels serveis educatius del 14/07/2015. Per accedir podeu anar a l' adreça que tot seguit es detalla i cercar la pàgina 30:

http://www.edubcn.cat/rcs_gene/extra/04_serveis_educatius/Instruccions_Serveis_educatius_15_16.pdf

[3] Durant el curs 2014-2015 s'han ates un total de 121 centres escolars del Baix Llobregat i un total de 196 alumnes.

[4] Bolea, E. (2013) La petita xarxa d'acompanyament: una experiència educativa per escoltar i tractar els problemes de regulació del comportament a l' escola. En TRASTORNS, MALESTARS I DIVERSITAT. COM ABORDEM EL TDAH? J.R. Ubieto (Ed) Institut d'Infància i Món Urbà. CIIMU. Barcelona. Pàgines 44-60

http://www.ciimu.org/images/newsletters/Publicacio_Jornades_TDAH_Gener_2013.pdf

[5] L' equip esta format per algun membre de l' equip directiu, el tutor i /o professional de confiança per l'alumne (quan no coincideix amb el tutor), el psicopedagog de l'EAP, el psicopedagog de centre, el professor d'EE, l'auxiliar/vetllador (en el cas que intervingui), i el professional del SEETDiC. La regularitat facilita engegar processos de treball en xarxa interna implicant a l'equip docent, al cicle o al claustre, a la Comissió d'atenció a la diversitat, etc. En el desenvolupament del treball en petita xarxa hi han alguns temes d'interès en les relacions entre Educació i Salut Mental que formen part del treball en petita xarxa però que no es poden desenvolupar en profunditat en aquest text com: el concepte de benestar (i els seus límits), el diagnòstic clínic (i la seva traducció a necessitats educatives atribuïdes ples professionals i sentides pels usuaris), les derivacions a dispositius de salut mental (i la importància d'aconseguir el consentiment de la família i de l' alumne), la relació amb els professionals de la xarxa de salut mental (i la conveniència de compartir la importància del context on es manifesten les conductes i els símptomes), etc.

Correspondència amb l'autor: evolea@uoc.edu